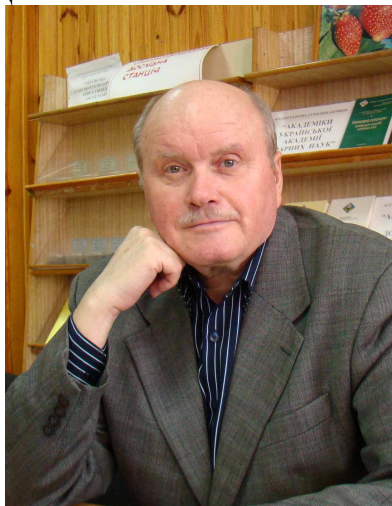

УДК 330.101:63.001.5: 001.89(477)

ГЛАЗУНОВ
Геннадій Опанасович,
зав. сектором архівів
Державної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
УААН
(м. Київ)

ПРОФЕСОР АНДРІЙ СЛІПАНСЬКИЙ: УТРАЧЕНИЙ НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

У статті вперше розглядаються окремі аспекти нелегкої життєвої, наукової і творчої долі вченого-аграрія, першого віце-президента Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук професора А.М. Сліпанського. Його визначили реальним кандидатом у члени-кореспонденти Всеукраїнської академії наук, але невдовзі безпідставно заарештували і він згаснув в таборах.

В статье рассматриваются отдельные аспекты нелегкой жизненной, научной и творческой судьбы ученого-агрария, первого вице-президента Всеукраинской академии сельскохозяйственных наук профессора А.Н. Слипанского. Его назвали реальным кандидатом в члены-корреспонденты Всеукраинской академии наук, но вскоре необоснованно арестовали и он скончался в заключении.

The article deals with some aspects of the difficult life, scientific and creative destiny of agricultural scientist, first vice-president of the Ukrainian Academy of Agricultural Sciences Professor A.M. Slipanskiy. It was called a real candidate for Corresponding Members of the All-Ukrainian Academy of Sciences, but soon he was wrongly arrested and died in prison.

Постановка проблеми. Листаючи архівні протоколи засідання тимчасової комісії ЦК КП(б) України з питань виборів дійсних членів Всеукраїнської академії наук (ВУАН), привертає увагу той факт, що у протоколі від 15 липня 1933 року позначено питання про вибори членів-кореспондентів ВУАН по I Відділу, в якому ухвалено дослівно наступне: п. 10) Сільське господарство – Сліпанський А.М., за ним перелічені інші прізвища. В останньому пункті

постанови зазначалося 27 прізвищ кандидатів, проте пропонувалося "перевірити політичні характеристики в ДПУ" (Державне політичне управління. –Авт.).

Проте ім'я професора А.М. Сліпанського в переліку не називалося. Згаданий науковець був достатньо відомим ученим-аграрієм-економістом та поважним організатором української аграрної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творча доля професора А.М. Сліпанського досліджена в ряді статей наукового напрямку, втім про питання щодо висунення його на наукову посаду члена-кореспондента ВУАН ідеться вперше.

Цілі та завдання статті. У даній публікації висвітлюється наукова доля майбутнього члена-кореспондента ВУАН.

Виклад основного матеріалу. Насамперед дещо детальніше про названу академічну установу, оскільки Всеукраїнська академія наук, як відомо, була започаткована в добу Української Держави під проводом гетьмана П.П. Скоропадського. На відміну від академій усього світу, академічна установа на українських теренах формувалася як система наукових установ, що мали досліджувати історію українського народу, його культуру, соціально-економічне життя, науково сприяти економічному прогресу українського суспільства тощо. Відповідно до зазначених завдань наповнювалася й структура академічної установи, до якої планувалося ввести 45 першочергових установ: 15 інститутів, 14 постійних комісій, 6 музеїв, 2 кабінети, 2 лабораторії, Ботанічний і Акліматизаційний сади, Астрономічна обсерваторія, Біологічна станція, друкарня, бібліотека, архів [1].

Зауважимо, що ВУАН була проголошена *самоврядною* установою. Після завершення українських революційних змагань 1917–1920 рр. академічна установа зазначеним масивом цілковито ввійшла в субординацію знов створеної української влади радянської доби. З 1921 року у зв'язку з браком коштів у краї, але необхідністю реорганізувати освіту і науку знов створеної держави, частиною якої все більше поставала й Україна, структура української

академічної установи зазнавала відповідних трансформацій. Вперше усталене положення про ВУАН було оголошено відповідно до постанови уряду від 14 червня 1921 року «Про Всеукраїнську Академію наук». ВУАН складалася з дійсних членів – академіків, почесних членів, членів-кореспондентів та наукового персоналу, який працював у чинних установах Академії наук.

Віддамо повагу колишнім та й нинішнім академікам Національної Академії Наук України за їхню величезну наукову працю для рідної країни.

За історією, академіки ВУАН керували науково-дослідними кафедрами (НДК), а Наркомат освіти України запропонував керівників інших дослідних кафедр увести до складу Всеукраїнської академії наук в якості членів-кореспондентів ВУАН. Однак найвищий провідний орган ВУАН – Спільне зібрання – дало категоричну відмову. Сходина ВУАН мотивували це рішення тогочасним дезидератом (побажання, вимога. –Авт.) самоврядності. Так, у серпні 1921 року академія ухвалила, що у *внутрішньому житті* вона керується академічним статутом 1918 року, який гарантував їй самоврядування, тобто обрання загально-академічного керівництва, керівників відділів, дійсних, закордонних членів, членів-кореспондентів. Зазначений підхід сприяв самостійності щодо відкриття наукових дисциплін, вибору наукових проблем, структурному поділу саме завдяки науковій автономії. Самоуправління було виключною компетенцією ВУАН. У *зовнішній діяльності* ВУАН керувалася статутом 1921 року та урядовою Інструкцією «Про переведення діяльності Всеукраїнської Академії наук на всеукраїнський масштаб», причому лише в тій частині, яка не торкалася її внутрішньої організації та способу функціонування.

Таким чином, шляхом введення нового Статуту ВУАН уряд України, що все більше підводився до всеохоплюючого державного контролю, так і не встановив контролювання над внутрішнім життям академії. Компартійно-урядова ревізія й збудила політичну платформу для проведення перевиборів ВУАН наприкінці 1920-х років.

Проте спробуємо дослідити певним чином наукову категорію членів-кореспондентів, діяльність яких не так вже багато вивчена. Членів-

кореспондентів до ВУАН почали обирати не без урядового тиску з 1925 року, хоч академічні установи вони, як правило, не очолювали. Проте у такий спосіб розширювалося коло дисциплін, представлених у науковому функціонуванні ВУАН.

Так, в п. 14 Статуту ВУАН, затвердженого урядом в 1931 році, вказувалося, що на посади членів-кореспондентів можна обирати видатних учених з різних галузей знання як громадян Союзу РСР, так і чужоземців із дисциплін, що їх вивчала Академія наук. Вибори мали проводитися у відповідних академічних Відділах. При наявності вакансії за місяць до виборів робилася публікація у засобах масової інформації. Очікувалося, що зазначене давало можливість зацікавленим установам, громадським організаціям і поодиноким особам входити з мотивованими поданнями до Академії наук щодо майбутніх кандидатів. Окремим пунктом Статуту обумовлювалося, що члени-кореспонденти не мали безпосередніх обов'язків у ВУАН. Але за своїм бажанням вони могли брати участь у всіх засіданнях Академії з правом дорадчого голосу. До того ж робити наукові доповіді, друкувати свої наукові праці в академічних виданнях на однакових з іншими науковими робітниками Академії підставах. Як і всіх інших фахівців з науковими званнями, остаточно членів-кореспондентів мала затверджувати колегія Наркомату освіти УСРР. Пункт 17 Статуту ВУАН передбачав, що всі науковці з науковими званнями, а до них відносилися і члени-кореспонденти, позбавлялися свого звання та своїх прав за постановою Ради Академії, «коли їхня діяльність скерована на шкоду Союзу РСР чи є ідеологічно-ворожа принципам соціалістичного будівництва» [2]. У цьому зв'язку маємо погодитися з упорядниками книги «Історія Національної академії наук України. 1929–1933. Документи і матеріали», які вважають, що позначені роки були неоднозначними, більш того – найскладнішими у багаторічному минулому НАН України. Кожний рік названого п'ятиріччя позначений не тільки планомірним руйнуванням структури академічної установи, яка тільки-но проходила стадію становлення. Втім у зазначеному нищенні Академія поступово формувалася як

організаційно-координуючий центр єдиної системи наукових установ республіки.

Тут маємо повернутися до долі професора, про наукові здобутки якого йдеться в публікації. Андрій Миколайович Сліпанський народився 1896 року в селі Ненадиха (нині Тетіївський район. –Авт.) на Київщині. У революційний час перебував у складі партії есерів – Українській партії соціалістів-революціонерів (УПСР). У 1919 році УПСР створила Українську партію комуністів (боротьбистів). Рішенням ІУ конференції КП(б) України, яка проходила в березні 1920 року, А.М. Сліпанський переведений у члени компартії. Він працював завідувачем земвідділу в Полтавській та Київській губерніях, керував кооперативною організацією Київщини. Закінчив Київський сільськогосподарський інститут. Після закінчення Українського інституту марксизму працював завідувачем кафедри сільськогосподарської економіки в Харківському сільськогосподарському інституті, отримав звання професора. З користю для батьківщини працював він у складі Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНК України), заступником Науково-Консультативної Ради Наркомату землеробства УРСР. А.М. Сліпанський – фундатор Українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства, що відкрився в жовтні 1928 року. Український уряд 1931 року створив Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук, призначивши А.М. Сліпанського першим віце-президентом ВУАСГН. Фахово-кадрове становлення в перші два роки діяльності ВУАСГН відбувалося за продуктивного управління А.М. Сліпанського.

Так, якщо коротко, виглядала наукова доля професора, вченого-аграрія-економіста А.М. Сліпанського, автора більше ніж 40 наукових праць, присвячених економічному розвитку сільського господарства, ініціатора створення Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук як науково-організуючого і координаційного органу аграрної науки в Україні, завзятого прибічника підвищення врожаїв на українських ланах. За матеріалами окремого

дослідження – професор А.М. Сліпанський ідейний теоретик і рішучий практик аграрної економіки на теренах України за плановими методами.

За постановою РНК УСРР від 16 квітня 1929 року формувалася апарат Президії ВУАН. Відповідно до нових завдань ВУАН була створена Планова комісія. Президія ВУАН 11 квітня 1930 року проходила під головуванням заступника голови ВУАН академіка О.Г. Шліхтера (протокол № 12). Президія заслухала доповідь А.М. Сліпанського про реорганізацію Планової комісії [3]. Президія ВУАН утворила Планову комісію поклавши в основу її праці наступні питання: планування роботи ВУАН в цілому; планування через ВУАН науково-дослідної роботи; розроблення перспективних та фінансових планів та підсумкових цифр як по ВУАН, так і по окремих її відділах, циклах, кафедрах, комісіях; вироблення структури для всіх наукових закладів; підготовка доповідей для Президії ВУАН; подання висновків на окремі проекти щодо їх фінансування; планування видавничої роботи; планування бібліотечної, музейної, архівної справи, розроблення планів щодо використання заповідників і взагалі всіх наукових закладів ВУАН; планування внутрішніх і зовнішніх наукових проектів; здійснення планового контролю над виконанням науково-дослідних робіт (НДР) ВУАН, їхніх наукових, фінансових планів і звітів. Зазначену Планову комісію Президія ВУАН утворила в складі академіків О.Г. Шліхтера, О.Г. Фоміна, К.К. Симінського, професорів А.М. Сліпанського, О.М. Камишана, Л.О. Окиншевича і представника місцевого профспілкового комітету ВУАН. Загальне керівництво Плановою комісією пропонувалося доручити академіку О.Г. Шліхтеру, а на голову комісії обрати А.М. Сліпанського. Господарчому відділу ВУАН було запропоновано надати Плановій комісії відповідну кімнату для поточної роботи. Одночасно професора А.М. Сліпанського обрали представником ВУАН в редакційній комісії Центрального статуправління [4].

Окремо треба підкреслити, що потреба в розробці нового Статуту ВУАН виникла ще в середині 1920-х років. Розроблений статутною комісією Статут ВУАН з 1926 року залишався Раднаркомом УСРР не затвердженим. Певним

чином Статут ВУАН набрав силу лише після рішення колегії Наркомату освіти від 15 травня 1928 року. Однак у стінах ВУАН діючий Статут не відповідав пошуковому науковому стану ВУАН, її внутрішній організації, функціонуванню, значною мірою був схематичним, фрагментарним. Не дивно, що до початку 1930-х років діючий Статут ВУАН в академічно-науковій структурі, яка динамічно розвивалася, просто застарів. Розглядаючи питання щодо розробки нового статуту листопада 1929 року сесія Ради ВУАН поклала в основу статуту такі кардинальні принципи: по-перше, поділити наукові дисципліни за двома Відділами, замість попередніх трьох; по-друге, ключовою структурною науковою одиницею повинна стати кафедра, а інші академічні установи, передбачені в статуті, мали існувати при кафедрах або при Президії ВУАН. На липневій 1930 року сесії ВУАН запропонована система кафедр зазнала чимало критичних відгуків, знов розгорнулася дискусія щодо академічної структури. Виступи сходилися до двох Відділів, які охоплювали б науки про природу та науку про суспільство, що в структурі ВУАН мали б наступний вигляд: Відділ природничо-технічний і Відділ соціально-економічний. До того ж усі академічні установи пропонувалося об'єднати циклами.

Гасло «боротьби за партійність науки» насправді передбачало постійні реорганізації, чистки, репресії, які відповідали б партійному курсу на заміну старих наукових кадрів новими, але вже підготовленими. Тому перед ВУАН гостро постала проблема дефіциту кваліфікованих наукових кадрів. У цьому зв'язку ВУЦВК та РНК УСРР 25 листопада 1930 року вимушені були ухвалити окрему постанову «Про аспірантуру» з відповідними вимогами.

У цьому зв'язку зауважимо, що професор А.М. Сліпанський був ученим, який лише пізнавав принципи аграрної економіки, що тільки розвивалася. На цих підставах, доповідаючи про плановість у науці, він усе ж більше розумівся на проблемах сільського господарства. До того ж йому було відомо, що політбюро ЦК КП(б) України 15 травня 1930 року погодило питання про організацію при ВУАН Інституту соціалістичної реконструкції сільського

господарства [5]. Не пізніше 22 квітня того ж року РНК УСРР прийняла урядове рішення про утворення з 1 травня 1930 року Науково-дослідного інституту соціалістичної реконструкції сільського господарства. До складу названого Інституту залучалися всі сільськогосподарські кафедри ВУАН та наступні кафедри Наркомату освіти: сільськогосподарської економії; кооперації та колективізації; рослинознавства та селекції; зоотехнії; прикладної ботаніки; механізації і сільськогосподарського машинознавства. За ухвалою Наркомат освіти мав у двотижневий термін передати зазначені кафедри, а ВУАН разом із Наркомосом повинні були в місячний термін розробити статут Інституту, структуру, штати, сформувавши бюджет тощо. Урядовою постановою були передбачені відповідні заходи організаційної, фінансової допомоги названому НДІ [6].

На підставі наведеного А.М. Сліпанський подав заяву, а Президія ВУАН 13 травня 1930 року погодила питання «про усунення його від роботи в Плановій комісії» [7].

У протоколі № 22 засідання Президії ВУАН від 18 липня 1930 року п. 39 було зазначено, що Президія затвердила для подачі до Наркомату освіти таких осіб, яких рекомендувала конкурсна комісія, та обрав Соціально-економічний Відділ ВУАН: «1) Комісія соціалістичної перебудови сільського господарства; а) на посаду керівничого – проф. А.М. Сліпанський». За ним далі йде протокольний текст [8].

Тут треба додати, що професор Андрій Сліпанський 9 березня 1930 року на розширеному засіданні Всеукраїнської Академії Наук від імені Науково-Консультативної Ради при Народному комісаріаті земельних справ УСРР зробив доповідь, присвятивши її важливому тогочасному питанню – проблемам спеціалізації сільського господарства [9].

Як бачимо, професор А.М. Сліпанський був добре відомий в академічних колах ВУАН. Тому автор без подиву сприймає архівну інформацію про те, що згадана на початку публікації комісія ЦК КП(б) України визначила А.М. Сліпанського кандидатом у члени-кореспонденти ВУАН.

Як же склалася подальша доля професора після лютого 1933 року, коли його в 37 років назвали завтрашнім кандидатом у члени-кореспонденти ВУАН? Драма сталася через декілька місяців: сільськогосподарського вченого заарештували 2 червня 1933 року. Невдовзі ЦКК КП(б) України виключила А.М. Сліпанського з членів компартії, назвавши його «класово-ворожим елементом, який проліз у партію із метою контрреволюційної, провокаторської роботи».

Наукова творчість припинилася. І не варто повторювати звинувачення, які йому приписали працівники Держполітуправління України, оскільки всі вони пізніше не підтвердилися. Ухвалою судової трійки при колегії ДПУ УРСР від 26 листопада 1933 року А.М. Сліпанському було визначене покарання у виправно-трудовах таборах терміном на п'ять років. У травні 1934 року спецконвоєм він був направлений для відбування покарання в м. Лодейне Поле під Ленінградом в групу виправно-трудовах установ «Свірлаг» НКВС СРСР. Перебігом 1930 року закінчувався термін покарання вченого, він перебував у тяжкому очікуванні, впевненості йому лише додавав висновок табірних керівників: «Меру социальной защиты отбывает в Соловецком лагере ГУГБ. За время пребывания в лагере компрометирующих материалов не имел». Кінець терміну з урахуванням робочих днів закінчувався 4 серпня 1937 року.

Проте суспільно-політичне життя Союзу РСР в 30-х роках минулого століття підтверджувало відому тезу «вождя народів» про загострення класової боротьби в ході соціалістичного будівництва. Це положення органічно доповнювалося іншим — про наявність «повзучих націоналістичних ухилів» у радянських республіках. Саме за зв'язки з тими «ухилами» А.М. Сліпанський і був свого часу репресований, хоча й марно, але намагався спростувати покарання. З урахуванням обставин державного порядку тридцятих років зрозумілою була ухвала особливої наради при НКВС СРСР від 21 липня 1937 року: Сліпанському Андрію Миколайовичу «продовжити термін покарання на п'ять років таборів» [10].

Подальша доля вченого довгий час залишалася невідомою, оскільки він змінив чотири табори. Пошуки тривали. Тільки в 2005 році МВС України повідомило, що А.М. Сліпанський перебував у в'язниці в Магаданській області Російської Федерації. На наш запит Управління МВС Росії в Магаданській області повідомило печальну звістку: занепад серцевої діяльності припинив життя колись відомого науковця А.М. Сліпанського. Сталася ця трагічна обставина 14 лютого 1942 року [11].

Учений широкого наукового світогляду, А.М. Сліпанський займався різними аспектами проблеми врожайності і намагався таким чином зробити свій внесок у становлення та організацію сільськогосподарської науки в країні. Та радянська влада визнала його чи не найбільшим винуватцем голоду 1932 року. Саме на цій підставі вчений і зазнав політичних репресій. Розглянувши додатково матеріали кримінальної справи, Верховний Суд УРСР 10 лютого 1961 року відмінив усі ухвали стосовно А.М. Сліпанського як бездоказові [12].

Замість висновку. Ім'я одного з фундаторів Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук належить до числа тих свідомих українців, скажемо навіть більше – визначних наукових діячів, яких потрібно повертати національній історичній пам'яті, нашій неупередженій суспільній свідомості. За умови безпідставних репресій перервався науково-творчий пошук професора А.М. Сліпанського.

Цвинтар селища Золотистий Ягоднинського району Магаданської області залишається заключною містиною, на якій українству належить пригадати – світлої пам'яті ім'я відомого вченого-аграрія-патріота, який, на жаль, так і не відбувся в почесній якості члена-кореспондента. Маючи поважну наукову спадщину, професор Андрій Миколайович Сліпанський так і не виборов свого права стати членом-кореспондентом ВУАН, а може й більше... Такі часи наблизилися лише за часів української незалежності.

Список використаної літератури

1. *Пояснююча* записка до законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1918. – С. 3.
2. *Архів* Президії НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 3–8.
3. *Там само.* – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 41–45 зв.
4. *Там само.* – Арк. 43.
5. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління* (далі ЦДАВО) України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 140. – Арк. 38–39.
6. *Там само.* – Ф. 34. – Оп. 14. – Спр. 1008. – Арк. 345.
7. *Архів* Президії НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 53–58 зв.
8. *Там само.* – Арк. 85.
9. *Сліпанський А.* Проблеми спеціалізації сільського господарства // Проблеми соціалістичної реконструкції сільського господарства : зб. Всеукр. акад. наук / за ред. О. Шліхтера. – Х., 1930. – 150 с.
10. *Справа* Сліпанського А.М. : у 2 т. – Державний архів Харківської області. – Ф. Р 6452. – Оп. 3.
11. *Повідомлення* Інформаційного центру УВС Магаданської області МВС Росії від 5 жовтня 2005 р. (особистий архів автора).
12. *Справа* Сліпанського А.М. : у 2 т. – Державний архів Харківської області. – Ф. ФР 6452. – Оп. 3.